

НАСЕЉЕ ИЗ РАНОГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА НА ЛОКАЛИТЕТУ ЦРКВИШТЕ У ДАВИДОВЦУ КОД ВРАЊА¹

Александар Булатовић
Александар Капуран
Археолошки институт, Београд

e-mail: abulatovic3@gmail.com	Оригиналан научни рад
Примљено: 27. 3. 2013.	УДК: 903.3/4"6383"(497.11)
Прихваћено: 1. 7. 2013.	903.23.02"6383"(497.11)
	903.23.08"6383"(497.11)

Апстракт: *Приликом заштитних истраживања на налазишту Црквиште у Давидовцу код Врања, евидентирани су и остаци насеља из праисторије, које се према стилско-типолошким карактеристикама покретних налаза може прецизније определити у рано гвоздено и почетак старијег гвозденог доба.*

Кључне речи: *Басен Јужне Мораве, рано гвоздено доба, надземне куће, коничне и цилиндричне јаме, XI–IX век п. н. е.*

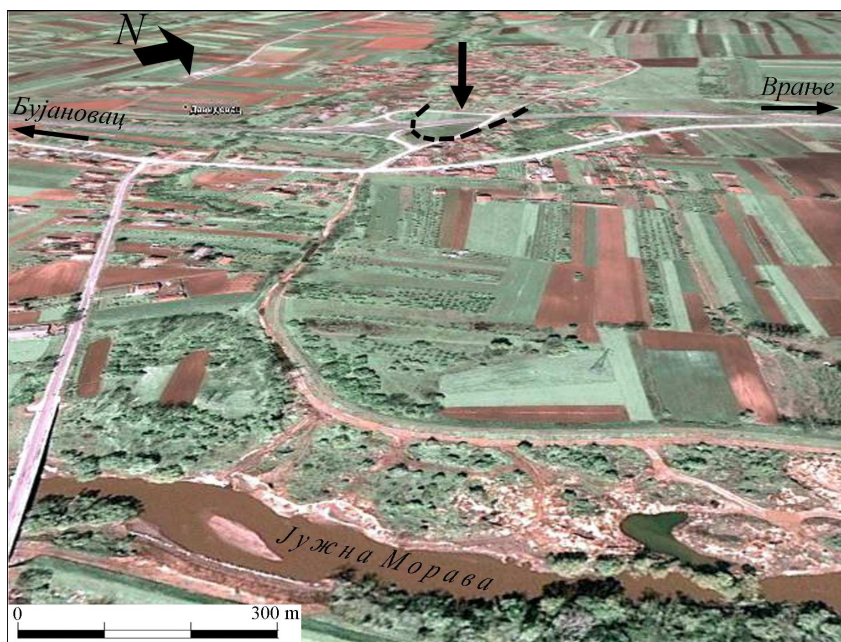
Abstract: *In course of salvage excavations at the site of Crkvište in Davidovac near Vranje, remains of prehistoric settlement were encountered, which can be attributed to Early Iron Age and the beginning of Hallstadt, based on properties of style and typology of the finds.*

Key words: *South Morava Basin, The Early Iron Age, Houses remains, Cylindrical and conical pits, XI–IX centuries BC*

¹ Рад је резултат пројекта “Археологија Србије, културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије“ (бр. ОИ 177020).

Увод

Локалитет Црквиште у Давидовцу, који се налази десетак километара јужно од Врања познат је из литературе од шездесетих година прошлог века. Наиме, приликом изградње старе трасе ауто-пута средином прошлог века, на том локалитету су откривене касноантичке гробнице (Гарашанин и Гарашанин 1965, 11–12; Јовановић 1966, 322). Локалитет је посећен и током систематског рекогносцирања трасе угрожене изградњом нове траке ауто-пута Е 75, када је према површинским налазима потврђено да је реч о античком налазишту (Томовић, Фидановски 2005, 27–29). Из тог разлога су на локалитету организована археолошка заштитна истраживања, која је вршио Археолошки институт из Београда, од септембра до новембра 2011. године, када су, осим неколико касноантичких гробница откривени и остаци насеља из раног гвозденог доба, са остацима кућа и јамама, што ово насеље чини изузетно занимљивим, јер су веома ретка налазишта са затвореним целинама из овог периода на југоистоку Србије.²

Сл. 1. Положај локалитета Црквиште у Давидовцу

Fig. 1. Position of Crkvište in Davidovac

² Руководиоци истраживања су били В. Иванишевић и П. Шпехар. Користимо прилику да им захвалимо на уступљеном материјалу и документацији.

Тежиште овог рада усмерено је на затворене праисторијске целине са налазишта, али је извесна пажња посвећена и индикативном материјалу из културног слоја, који, нажалост, због ограниченог обима чланка није илустрован.

Локалитет Црквиште се налази у алувијалној равници Врањско-бујановачке колтине, на језичастом узвишењу надморске висине око 400 м, окренутом према Јужној Морави, од које је удаљено око 650 м. Истраживања су била ограничена на угрожену зону, односно само на део локалитета уз источну и западну страну ауто-пута, па су резултати непотпуни, јер је део насеља ван зоне ауто-пута остао неистражен (сл. 1).

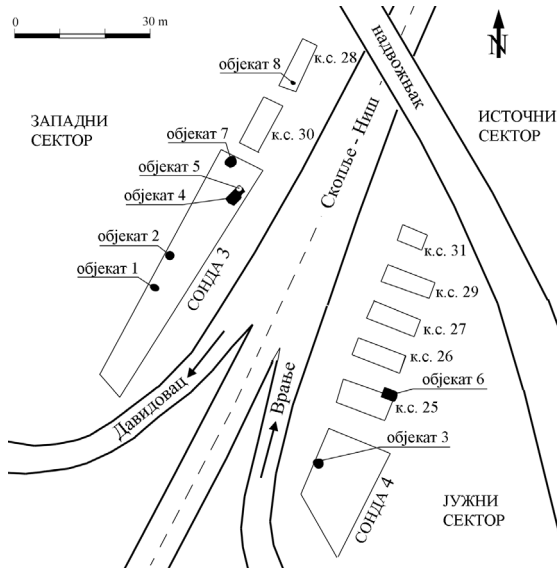
Стратиграфија, архитектура и границе налазишта

Налазиште је подељено у четири сектора – источни, западни, северни и јужни, од којих су само у јужном и западном констатоване затворене целине, па ће се рад бавити углавном овим секторима.

Иако су затворене целине евидентирани само у западном (сонда 3) и јужном сектору, културни слој из тог периода констатован је и у северном сектору, али се налази не јављају северније од њега, па се претпоставља да је северна граница насеља у овом сектору или у непосредној близини. Извесно је да се насеље шири на запад, јер је културни слој улазио у западне профиле блокова у западном сектору. Очито је насеље заузимало плато на језичастом узвишењу изнад изохипсе од 400 м и било оријентисано према конфигурацији терена, односно у правцу СЗ–ЈИ. На око 150 м југозападно од налазишта протиче Давидовачка река, која се око 600 м југоисточно улива у Јужну Мораву, тако да је насеље било снабдевено текућом водом у својој непосредној близини. Требало би напоменути да су и у источном сектору, на врху благе падине северно од јужног сектора констатовани атипични фрагменти праисторијске керамике, али без контекста и у малом броју, тако да се претпоставља да су овде доспели са узвишења услед ерозије.

Стратиграфија налазишта је слична у оба сектора – након површинског хумусног слоја дебљине 0,05–0,1 м налази се слој мрке или светломрке растресите земље дебљине 0,25–0,5 м. Испод њега у неким сондама се налази слој црвенкастомрке глиновите земље која представља горње партије здравице, док се у другим деловима налазишта већ јавља чиста здравица. Сви објекти (јаме, куће) налазе се на здравици или су укопани у њу. Здравница се јавља већ на 0,2 до 0,6 м релативне дубине, што није необично јер је

реч о једнослојном, релативно краткотрајном налазишту, али је тако сиромашној стратиграфији, свакако допринело и њихово интензивно и континуирано девастирање. И поред уништавања локалитета денудацијом и другим земљаним радовима, приликом истраживања је констатовано седам затворених целина – остаци две куће и шест интактних јама. Остаци кућа се налазе по једна у јужном и западном сектору, једна јама (објекат 3) констатована је у јужном, а осталих пет у западном сектору (сл. 2).

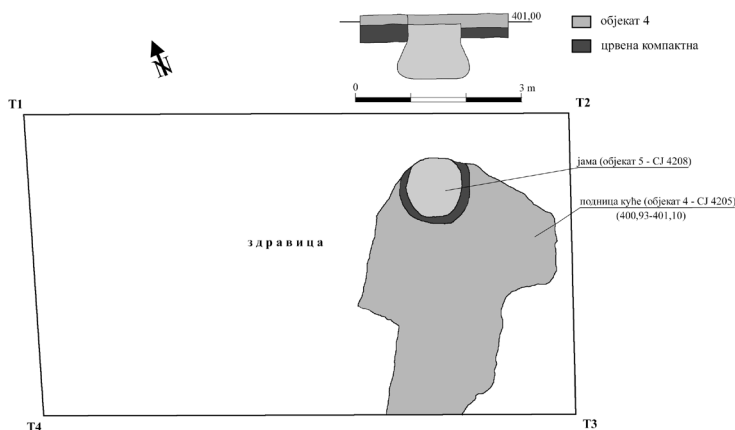

Сл. 2. Ситуациони план дела локалитета у којем су евидентирани објекти из раног гвозденог доба

Fig. 2. Plan of the site with the early Iron Age features

Горњи делови куће у западном сектору (објекат 4) оштећени су земљаним радовима, а источни део је уништен укопавањем телефонског кабла, па је кућа само делимично очувана (сл. 3).³ Очувани делови поднице од набијене земље (400,93–401,10 м) само су местимично сачувани, па се према њима може претпоставити да је кућа била правоугаоне основе, оријентације СИ-ЈЗ, дужине веће од 3,5 м и ширине веће од 2 м. Кућа је плитко укопана у слој црвенкастомрке компактне земље, која представља здравицу. На подници су констатовани фрагменти лепа, уломци керамике, коштана алатка и мањи број животињских костију (Т. III/ 44–48).

³ Оригиначне ознаке објеката из дневника истраживања прилагођене раду јесу, објекат 1 – SJ 3105, 2 – SJ 3313, 3 – SJ 3605, 4 – SJ 4205, 5 – SJ 4208, 6 – 4710, 7 – SJ 4906 и објекат 8 – SJ 5105.

Сл. 3. Основа куће (објекат 4) и основа и профил
јаме (објекат 5) у западном сектору

Fig. 3. Base of the house (feature 4) and cross section of the
pit (feature 5) in the west section of the site

Непосредно испод поднице у СИ делу куће констатована је кружна јама (објекат 5) укопана у здравицу, пречника отвора око 1 м, а дна око 1,25 м, дубине 0,9 м (сл. 3). Садржај јаме су сачињавали фрагменти керамике, мали број животињских костију и керамички жетон (Т. III/49–51). Керамика је истих стилско-типолошких одлика као и примерци с поднице куће, тако да се, иако је подница негирала јаму, претпоставља да је јама незнатно старија од куће.

Око 4 м СЗ од остатака куће евидентирана је плића кружна јама (објекат 7) пречника 2,1 м, дубине 0,35 м, укопана у здравицу. Јама је садржавала фрагменте керамике, леп (неки фрагменти поднице имали су трагове талпи) и малобројне животињске кости (Т. III сл. 57–62).

Најјужнија јама у западном сектору констатована је око 21 м југозападно од куће (објекат 4). Јама је овалног облика (објекат 1), цилиндричног пресека, са димензијама отвора 1,25 x 0,6 м и дубином око 0,4 м. У јамама су нађени малобројни фрагменти керамике и више делова поднице, а отвор јаме је био покривен већим каменим притесаним блоком димензија 0,5 x 0,4 x 0,1 м (сл. 1 и 2).

Око 5 м северно од те јаме констатована је јама (објекат 2) приближно кружне основе, пречника 1,6 м, дубине 1,8 м. Дно јаме покривао је слој дебљине 0,4 м са великим бројем налаза, док се изнад њега налазио слој

зеленкастомрке компактне земље дебљине 0,7 м. Горњи део јаме дебљине 0,7 м био је испуњен мрком растреситом земљом са фрагментима керамике, фрагментом глачанице за керамику, калемастим тегом, полулоптастим пршљенком, поклопцем, делом коштане оплате украшеним урезаним линијама, фрагментом бронзаног предмета, гарежи и лепом (Т. I/3-16, II/17-25). Очито је реч о некој врсти оставе, односно трапа, која је у секундарној употреби служила за одлагање отпада.

Најсевернија јама (објекат 8) у западном сектору евидентирана је око 20 м североисточно од остатака куће (објекат 4). Приближно је кружног облика, пречника 1,4 м и дубине 0,35 м. Јама је била испуњена мрком растреситом земљом с фрагментима керамике (Т. III/63-64).

Друга кућа (објекат 6) налази се у јужном сектору, правоугаоне је основе, оријентисана је у правцу исток–запад, а према габариту очуваног дела може се претпоставити да су јој димензије биле 2,9 x 1,85 м (сл. 4). Констатовани су остаци поднице од глиновите набијене земље са ситним каменчићима, дебљине 0,03–0,04 м, а уз северну, источну и јужну страну поднице налазио се по један низ укопа за стубове пречника 0,1–0,12 м. Подница је укопана у здравицу 0,15 м, а на њој су констатовани фрагменти керамике и ситан ломљени камен (Т. III/52-56).

Сл. 4. Основа куће (објекат 6) у јужном сектору

Fig. 4. Base of the house (feature 6) in the southern sector of the site

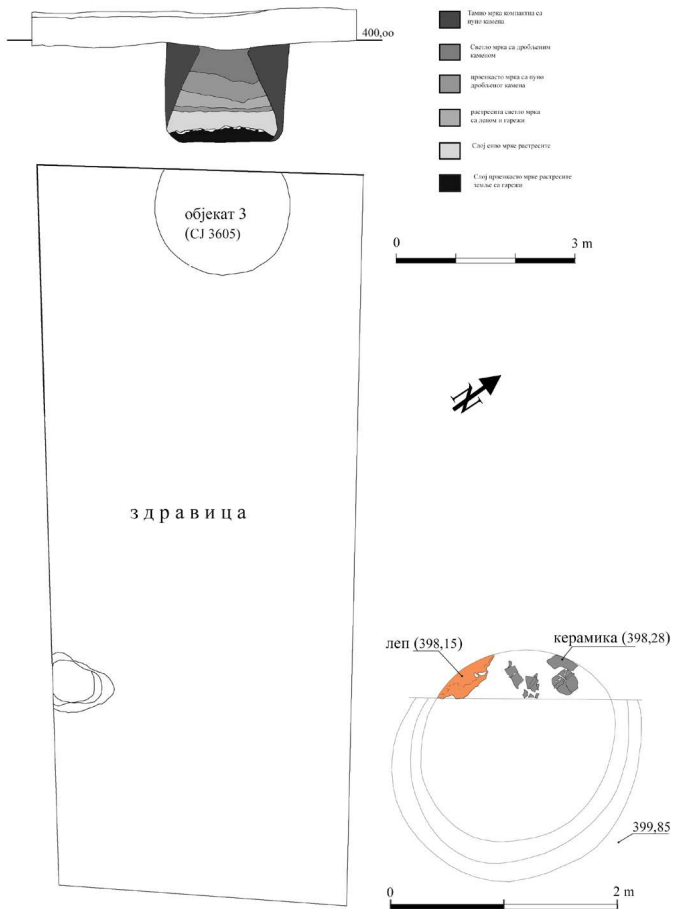
Сл. 5. Пресек јаме (објекат 3) у јужном сектору

Fig. 5. Cross section of the pit (feature 3) in the southern sector of the site

Приближно 17 м ЈЗ од остатка куће откривена је кружна јама (објекат 3) конусног пресека, укопана у здравицу, која је мањим делом улазила у западни профил сонде (сл. 6). Пречник отвора јаме износио је 0,9 м, пречник дна 2,2 м, а дубина 1,7 м. Јама је формирана тако што је укопана цилиндрично у здравицу, а затим је, да би се смањио пречник отвора од дна према отвору конусно сужавана масом од црвенкастомрке глиновите земље помешане с каменчићима (сл. 5). Јама је била испуњена са неколико прослојака који су садржавали бројне фрагменте керамике, фрагменте лепа, малобројне животињске кости, три калемаста тега, алатку од животињске кости, ножић на ламели,

крушколики предмет од печене земље (поклопац посуде) и једну дугу животињску кост, на чијој се једној страни виде трагови употребе (Т. II/26-38, III/39-43). Дно и доње партије зидова јаме били су запечени, а да је садржај са дна јаме горео, сведоче и нагорели фрагменти керамике, укључујући и фрагмент лонца са сацаком већих димензија (Т. II/36), као и слој гаражи. Слој гаражи на дну негиран је слојем земље са дробљеним каменом дебљине 0,05–0,1 м, а изнад њега је поново формирана испуна дебљине 0,1–0,25 м која је горела. Изнад њега се налазио слој земље са дробљеним каменом дебљине 0,25–0,35 м, а на врху јаме налазио се слој тамномрке земље помешане с каменом, дебљине 0,4–0,55 м. Јама је вероватно првобитно служила као остава (силос ?), али је, судећи по нагорелим испунама прекриваним слојевима са дробљеним каменом, касније коришћена као отпадна јама.

Дакле, стратиграфски гледано, сви објекти су укопани у црвенкастомрку земљу (здравицу), а анализа стилско-типолошких карактеристика керамике указује да припадају приближно истом периоду, осим објекта

Сл. 6. Основа и пресек јаме (објекат 3) у јужном сектору

Fig. 6. Base and the cross section of the pit (feature 3) in the southern sector of the site

1. Слој светломрке земље непосредно испод хумуса заправо је девастиран културни слој формиран током краткотрајног живота на овом делу локалитета у рано гвоздено доба. Према положају јама 7 и 3 у односу на остатке две куће, као и празном истраженом простору између њих, може се претпоставити да су јаме биле део економског комплекса заједно с кућама. Нажалост, основе кућа су се налазиле веома плитко, на релативној дубини 0,3 м, па су девастиране денудационим и другим земљаним радовима. Због тога је културни слој, који се налази већ на десетак центиметара релативне дубине, препун налаза, укључујући фрагменте подница и уситњен зидни леп, док су у целости остале очуване само јаме које су биле укопане у здравицу.

Слична ситуација, са остацима надземних кућа и јамама у њиховој непосредној близини, констатована је на оближњем насељу из приближно истог периода у Кржинцу код Владичиног Хана (Лазих 2005, сл. 3 и 6), као и у насељу из тог периода на локалитету Хисар у Лесковцу.⁴ Скоро идентичне јаме евидентирани су уз стамбене објекте, додуше, земунце, на оближњем истодобном налазишту Меаниште у Ранутовцу код Врања.⁵

Слична архитектура насеља, са правоугаоним надземним кућама и јамама уз њих, евидентирана је и у насељима из раног и старијег гвозденог доба на Градини на Босуту и Калакачи (Medović, P. Medović, I. 2011, 50, 74, 99, sl. 40, 63, 90; Medović 1978, 18, prilog 2). Коничне јаме идентичног облика као јама 3 са Црквишта откривене су у насељу раног гвозденог доба на Калакачи (Medović 1978, 16–17, Т. СXXX, Т. СXXXI).

Покретни налази

Од покретних налаза из затворених целина доминирају фрагменти посуда од печене земље. Пошто је уочено да керамика из свих целина има сличне стилско-типолошке карактеристике, она неће бити презентована по целинама, него обједињена, према типовима посуда и орнаментици. Према стилско-типолошким одликама керамике једино се издваја материјал из плитке јаме покривене каменим блоком (објекат 1), јер је реч искључиво о фрагментима лонаца, грубље фактуре, украшених пластичним тракама и барботином организованим у косе редове (Т. I/1). Тај орнамент се не јавља на другој керамици са налазишта, а и димензије и облик јаме не одговара другим јамама у насељу, па је вероватно реч о старијем објекту.

Најзаступљеније посуде на налазишту јесу зделе, нарочито варијанте са увученим ободом које чине више од 90% свих типова здела. Зделе су већином мрке, а у мањем броју црне или сиве, израђене су у највећем броју од пречишћене земље и имају углачану или пригличану спољну површину. Доминирају зделе са увученим косо канелованим ободом (Т. I/5, II/26), а канелуре су понекад праћене низом правоугаоних или неправилних отисака изведених назубљеним инструментом (Т. I/4, II/28), или се хоризонтални низ убода налази непосредно испод обода (Т. II/ 27). Такође су бројни при-

⁴ Архитектура насеља са Хисара само је делимично објављена (Капуран 2009), а ауторима је позната са истраживања налазишта.

⁵ Локалитет је истражен у периоду април–јул 2012. године, а публикавање резултата истраживања је у припреми.

мерци исте варијанте здела чији је обод украшен хоризонталним паралелним фасетама (Т. I/6, III/52, 63), а на неколико примерака здела тог типа испод обода се налази правоугаоно широко хоризонтално ребро, украшено низом убода на горњој површини (Т. I/3). Обод једне зделе има пластично ребрасто задебљање (Т. III/57), а на неколико примерака се испод обода или трбуха налази језичаста дршка (Т. III/52). Међу зделама из слоја индикативне су оне украшене таласастом линијом изведеном назубљеним инструментом, затим један примерак украшен отиском текстила и један обод зделе украшен комбинацијом хоризонталних и вертикалних низова правоугаоних отисака у жлебу који се секу.

Полулопасте зделе се јављају у много мањем броју (Т. I/7, II/29, III/53), а неки примерци те варијанте испод обода су украшени паралелним хоризонталним жлебовима, или комбинацијом хоризонталних канелура и хоризонталних низова косих убода (керамика из слоја).

Констатован је и један примерак коничне зделе, са необичним полукружно разгнутим ободом (Т. II/30).

Шоље су малобројне и потичу из културног слоја, а реч је о полулопастим шољама са дршком која прелазе обод. Претежно су мрке или окер, углачане површине, а израђене су од земље са примесама песка.

Пехари су црне или сиве боје, израђени су од пречишћене земље и имају углачану спољну површину. Углавном су крушкасте форме са благо левкастим вратом (Т. I/8, II/31), а један примерак је имао косо моделован (засечен) отвор (Т. III/44). Украшени су канелурама (Т. I/8, III/44) или хоризонталним жлебовима у комбинацији са низовима полумесечастих отисака (Т. II/31). Дршке пехара су лучне или коленасто савијене и прелазе обод суда.

Амфоре су црне, мрке или окер, израђене су у највећем броју од пречишћене земље или земље помешане са каменчићима, а спољашњост им је углавном углачана или пригачана. Већином су овоидне форме, коничног или цилиндричног врата, са косо профилисаним или хоризонталним широким ободом (Т. I/9, 10, II/ 33, III/45, 54). Украшене су хоризонталним низовима косих правоугаоних отисака начињених назубљеним инструментом (Т. I/10). Осим те варијанте, јавља се и тип амфоре са издуженим благо левкастим вратом (Т. III/59), понекад са широко разгнутим ободом (Т. II/32, III/49). Неки примерци тог типа амфоре су украшени хоризонталним канелурама на врату (Т. II/32), а горња површина обода неколико амфора из културног слоја украшена је хоризонталним канелурама или низовима правоугаоних отисака начињених назубљеним инструментом. Дршке на амфо-

рама су углавном језичасте форме са отиском врха прста или је реч о лучним хоризонтално постављеним дршкама (Т. I/10, 12, 15, II/33).

Лонци су претежно мрке боје, а у мањем броју и црвене, црне или окер, грубе или ређе пригачане спољне површине, а израђени су од земље са примесама у виду каменчића или песка. Углавном су полулоптасте или бачвасте форме (Т. I/16, II/17, III/46, 62), а многи примерци имају ложиште (сацак) (Т. II/19, 36-37). Украшени су искључиво вертикалним, лучним или хоризонталним пластичним тракама са отисцима врха прста или зарезима. Дршке на лонцима су лучне, вертикално или хоризонтално постављене (Т. II/18, 36), и језичасте са отисцима врха прста по ободу (Т. III/39, 48).

Осим већ поменутих типова дршки, констатоване су и лучне вертикално постављене дршке, украшене уздужним канелурама или вертикалним ситним таласастим линијама изведеним на зубљеним инструментом (налик тремоло орнаменту) (Т. II/38). Из слоја потичу лучне дршке украшене косим канелурама, које им дају тордиран изглед, затим тунеласте дршке на ободу здела, коленасто савијене дршке украшене канелурама и нивовима косих убода, а веома су индикативни примерци две коленасто савијене дршке са лепезасто проширеним врхом, израђене у маниру брњичке групе из позног бронзаног доба.

Од техника украшавања најзаступљеније је канеловање. Хоризонталним канелурама украшен је обод здела, затим обод, врат и трбух амфора оштрије профилације и пехара (Т. I/14, II/32, 34, III/64), док су косим и лучним канелурама, такође, украшени ободи здела, али и трбуси амфора и пехара (Т. III/50, 55, 56, 60, 61). Канелуре се често практикују у комбинацији са нивовима убода, нивовима отисака радлом (Т. I/4, 13, II/27, 28, 35), или полумесечастим отисцима. Осим канелура, и техника утискивања радлом је заступљена на већем броју керамичких уломака. Најчешћи су већ поменути правоугаони отисци, али се јављају и коси правоугаоници и зарези, кругови и двоструки нивови вертикалних цртица. Доста су заступљени и нивови косих убода (Т. I/3, 13, II/27), а ређе се јављају нивови кружних јамица изведени врхом прста на површину суда. Од осталих техника, јавља се жлебљење, али обично у комбинацији са полумесечастим отисцима (Т. II/31) или убодима (културни слој). Урезивање је заступљено на свега неколико посуда, а мотиви су висећи шрафирани или уписани троуглови (Т. I/11). Занимљиво је да су се сви примерци посуда украшени урезивањем налазили у јами 2.

Једини метални предмет са локалитета јесте бронзана каричица делтоидног пресека из јаме 2. Она је вероватно део композитног (вишечланог)

привеска, као што је примерак из оставе Јаково – Економија Сава (Гасић 1975, 27–34, Т. XXX/1), а бронзане каричице идентичног пресека констатоване су у истој остави (исто, Т. XXIX/9), као и у остави Гај (Рашајски 1975, 52–60, Т. LVII/4). Обе оставе датују се у На А-В, према Рајнекеовој периодизацији.

Многобројни калемасти тегови од печене земље из јама 2 и 3 (Т. II/21, III/43) и из културног слоја карактеристични су за локалитете раног гвозденог доба на овој територији. Такви предмети евидентирани су у слоју III у Кржинцу, затим у Русцу, Паљи, Липовици, Подримцу и др. (Лазих 2005, Т. XI/6; Булатовић 2007, Т. LXXII/8; Bulatović, Aleksić 2008, Pl. IV/1; Булатовић, Јовић 2010, Т. XCIII/60, Т. CXVI/6, 7).

На локалитету су констатовани и хронолошки неосетљиви налази као што су, део коштане оплате украшен паралелним урезима (Т. II/22), део глачалице од печене земље (Т. II/24), полулоптасти перфорирани пршљенак од печене земље (сл. 25) и две коштане алатке (Т. III/41, 47), као и малобројни примерци оруђа од окресаног камена (Т. III/42).

Према стилско-типолошким одликама налаза и стратиграфији налазишта, очигледно је да керамички налази из затворених целина, али и из културног слоја припадају приближно истом периоду. Готови сви типови посуда са Црквишта, са скоро идентичним техникама украшавања и орнаменталним мотивима констатовани су у стратуму III објекта 1/99 и у објектима 3 и 14 на Хисару у Лесковцу (Стојић 2001, Т. VI/1–8, Т. XV, Т. XVI; Bulatović 2009, Pl. I–III), затим слоју III у Кржинцу (Лазих 2005, Т. VII–XIII), у објектима фаза Ib и Ic на локалитету Пањевачки рит код Јагодине (Стојић 2004, Т. III, IV, XII, XIV, XXVII, XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVI), али и на локалитетима из истог периода даље на северу – Градина на Босуту, Калакача и Асфалтна база (Medović i Medović. 2011; sl. 14, 15, 27, 31, 32; Medović 1978, Т. XXVII/3, 6, 7, Т. XLIX/5; Т. 2/1, 4, 5, Т. 12/3, 4, 6, Т. 13/15, 21, Т. 15/3). И на поменутих локалитетима доминирају зделе увученог фасетираног или канелованог обода, амфоре канелованог трбуха или обода, а осим канеловања, од орнамената је најзаступљеније урезивање таласастих или правих паралелних линија или других урезаних мотива (нарочито на северу), али се јављају и утискивање (кружићи, правоугаоници или таласасте линије изведене назубљеним инструментом), убадање и, ређе, жлебљење. У хоризонту III у Кржинцу већ је присутан орнамент у виду утиснутих повезаних S-мотива, па је могуће да је насеље на Црквишту мало старије, јер и поред великог броја нађених посуда тај мотив недостаје. Такође је уочено

да су утиснути орнаменти и убоди много ређи на Пањевачком риту него на Црквишту, док је однос канеловане керамике на ова два локалитета приближно исти.

Керамика сличних карактеристика евидентирана је и на локалитетима раног гвозденог доба у околини – у Жујинцу, Караднику, Ранутовцу, Турији, Лучану, Сурдулици (Булатовић, Томовић, Капуран 2005, Т. I; Булатовић 2007, 85, 86, 112–116, 173, 174, 198–207, 237–239), али и на локалитетима у североисточној Македонији (Georgievski 2012, Pl. II–IV). На македонским локалитетима су, међутим, веома ретки амфоре и пехари чији су трбуси украшени широким хоризонталним или косим канелурама, што је уобичајена керамичка форма на локалитетима у Врањско-бујановачкој котлини и у непосредној околини, већ су ободи здела често украшени широким косим канелурама а вратови амфора уским плитким канелурама. Сви остали керамички облици и орнаменти постоје и на керамици из Македоније, укључујући и низове кружних отисака, правоугаоника и таласастих линија изведених радлом, као и косе убодне (Georgiev 1989, Т. I–XLVI; Станковски 2008, Т. I; Папазовска-Санев 2009, кат. бр. 56–61).

Неки керамички облици, као што су зделе увученог обода, понекад са правоугаоном хоризонталним широким ребром на рамену, или пластичним ребрастим наставком на ободу, затим овоидне амфоре са косо или хоризонтално профилисаним широким ободом, као и отисци радлом и плитке уске канелуре, карактеристични су и за локалитете нешто млађег периода на Косову, али је, с друге стране, приметан недостатак оштрије профилисаних амфора чији је трбух украшен широким косим, лучним или хоризонталним канелурама (Ђурић 1970, Т. I/2–6, Т. II/1, 2, 7, Т. III; Srejić 1973, Т. III/2, 3).

Стилско-типолошки елементи слични оним на керамици са Црквишта забележени су и у планинском делу источно од Врања према Бугарској (Булатовић 2007, 225, Bulatović, Aleksić 2008, Pl. I–III; Bulatović 2009, Pl. IV/31–35), као и у западној Бугарској (Михайлов 2006, Т. I–IV), али се, према неким млађим елементима (тремоло украси, спојени S-мотиви) они датују у мало познији период.

Према аналогијама, извесно је да је керамика са насеља на Црквишту под јаким културним утицајем из Поморавља, али су присутни, мада у веома малом броју, и старији елементи, као што су коленасто савијене дршке са лезасто проширеним врхом, које потичу из културног слоја, а карактеристичне су за брњичку културну групу из позног бронзаног доба.

Неки типови посуда, а нарочито орнаментика у виду убода и утискивања указује на снажне културне везе овог насеља са налазиштима на Косову, а нарочито у региону средњег и доњег тока Пчиње у Македонији. Насеље на Црквишту би се, према томе, најраније могло одредити у хоризонт канеловане керамике, који је уследио након дезинтеграције брњичке културне групе крајем позног бронзаног доба и почетком раног гвозденог доба. Међутим, већ увелико присутни елементи украшавања као што су утискивање назубљеним инструментом и убадање указују да је највероватније реч о завршној фази хоризонта канеловане керамике и почетку нове културне манифестације која ће обележити млађу фазу раног гвозденог доба и старије гвоздено доба на територији јужног Поморавља, североисточне Македоније и Косова. Ова манифестација се у литератури назива различитим терминима, у зависности од аутора – група Лапотинце–Влашнице, према Р. Васићу (Васић 1997, 567), хоризонт керамике орнаментисане точкићем, према Гарашанину (Гарашанин 1988, 74–75, карта 4), протодардански хоризонт, према Н. Тасићу (Тасић 1998, 188), или пчињска група, према А. Булатовићу (Bulatović 2009, 64), али се сви аутори приближно слажу око њене културно-хронолошке детерминације.

Недостатак хронолошки осетљивих налаза, нажалост, отежава прецизније датовање насеља на локалитету Црквиште у Давидовцу, али је захваљујући затвореним целинама са стилско-типолошки идентичном керамиком, које су прецизније датоване хронолошки осетљивим металним налазима, могуће ближе датовати и насеље на Црквишту.

Тако је у објекту 8 на локалитету Хисар у Лесковцу нађен двосекли бронзани бријач (Стојић 2011, сл. 21) непосредно уз фрагменте здела увученог фасетираног обода и керамику украшену хоризонталним канелурама у комбинацији са нивовима отисака у облику малих издужених косих зареза. Бријач типолошки одговара примерцима из Месића, Растишта, Марковца и Винче, који су опредељени у На А (Васић 1997а, 274–275, сл. 1–5).

У објекту 14 на истом локалитету, са зделама увученог фасетираног обода, амфорама са хоризонтално канелованим трбухом и орнаментима у виду низова косих зареза или кружних отисака (Bulatović 2009, Pl. 1/8–10, Pl. II/11–12) констатоване су, једна поред друге, бронзана секира-келт и гвоздена крстава секира (Стојић 2011, сл. 24, 26). Келт је готово идентичан примерку из оставе у Војилову (Тодоровић 1975, 75–77, T.LXX/1), која је датована у „прелазни период из бронзаног доба у рани халштат”, а слични келтови су евидентирани у оставама у Трансилванији, као што су Ташад,

Хида и Кататеа де Балта (*Taşad, Hida, Catatea de Balta*) и источној Румунији (*Birlad*) (Petrescu-Dumbovita 1977, 112, 113, 143–145, Pl. 127/7, Pl. 213/2, 5, Pl. 348/17, Pl. 357). У остави из Бирлада констатоване су и две крстасте гвоздене секире, а остава је датована у период На В2. Остава из Хиде датована је у исти период, а остава из Катате де Балте у период На А1. Келтови са два хоризонтална ребра из остава у Војводини хронолошки су опредељени у период На В (Тодоровић 1975, 77). Гвоздена крстаста секира због положаја трнова подсећа на секиру из гроба са Керамеикоса, датовану, према осталим налазима из гроба, у X век п. н. е. (Wesse 1990, 205, 206, Taf. 27/209). Гвоздена крстаста секира је евидентирана у хоризонту калакача на локалитету Градина на Босуту, уз керамику карактеристичну за фазу калакача, али без елемената карактеристичних за културу Гава–Белегиш II (Медовић 1987, 93–96). Тај податак је навео П. Медовића да секиру определи у млађу фазу калакача хоризонта, односно у период На В (Медовић 1994, 47, 48). Према наведеном, али и чињеници да се керамика типа Гава–Белегиш II јавља на Хисару у објектима и културном слоју заједно са керамиком украшеном низовима правоугаоних отисака и жигосањем, објекат 14 је датован у период На В1 или почетак периода На В2 (Bulatović 2009, 59), док се објекат 8, према налазу бријача може датовати у На А. Међутим, с обзиром на исте стилско-типолошке особине керамике у објектима 3 и 14, извесније је да објекат 3 датира с краја периода На А2 или из периода В1, према Рајнекеовој периодизацији, односно из периода XI–X века п. н. е.

На градинском насељу у Свињишту, налази здела увученог косо канелованог обода украшеног низовима правоугаоних отисака и посуда украшених низовима косих убода који потичу из куће са подницом од запечене земље датовани су бронзаном секиром-келтом у На В (Bulatović, Kapuran 2007, 8, T. I/12, T. II/13, 14, T. VIII/14).

У приближно исти период датују се фазе Ib и Ic поморавске групе (На А2 и На В) на Пањевачком риту (Стојић 2004, 279–282), као и слој III у Кржинцу (Лазих 2005, 149).

Занимљиво је што је керамика украшена канелурама у маниру керамике са Црквишта (зделе увученог фасетираног или канелованог обода, оштрије профилисане амфоре косо или хоризонтално канелованог трбуха) евидентирана далеко на југу, у доњем току Вардара, у слоју 12 у Кастанасу, који се опредељује у период На А2/В1 (Hochstetter 1984, 61).

Насеље на Црквишту би се, према наведеним аналогијама, као и недостатку керамике украшене у стилу басараби, која се на овим просторима

јавља већ крајем раног гвозденог доба, могло одредити приближно у период На А2-На В2, односно у време између XI и IX века п. н. е. Присуство неких елемената брњичке културе и доминација канелованог орнамента у односу на жигосање, с друге стране, указују да је извесније да је реч о почетку овог периода, односно периоду На А2/В1, мада, свакако, не би требало одбацити могућност да су се спорадично ови елементи одржали и до почетка старијег гвозденог доба (На В3/С).

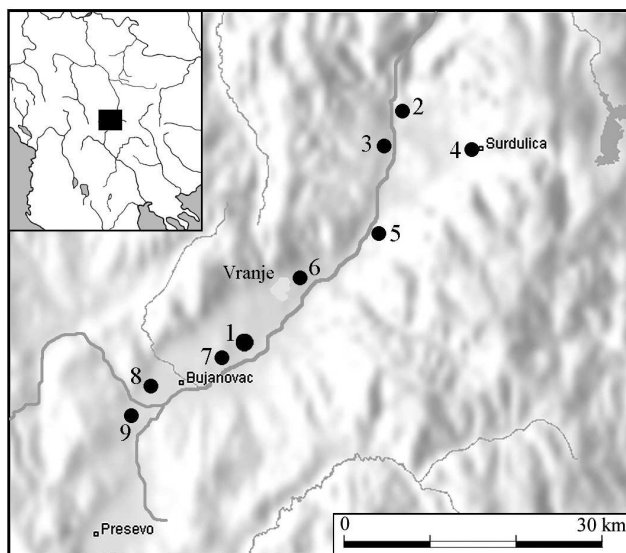
Закључак

Донедавно, ситуација у басену Јужне Мораве у периоду након деинтеграције брњичке групе крајем бронзаног доба била је скоро потпуно непозната. Захваљујући истраживањима обављеним у последњих десетак година, пре свега на Хисару у Лесковцу, затим у Кржинцу и Свињишту, а у последње две године и на неколико локалитета на траси ауто-пута Е 75, културна слика у рано гвоздено доба у овој области много је јаснија.⁶

Локалитет Црквиште у Давидовцу налази се на алувијалној тераси Јужне Мораве и представља само једно у низу сличних насеља из тог периода уз Јужну Мораву, на потесу између Бујановца и Грделичке клисуре (сл. 7).

Према стратиграфији и непокретним налазима са истраженог дела Црквишта, констатовано је да је реч о источној периферији насеља, у којем су се налазиле правоугаоне надземне куће са подницама и зидовима израђеним од лепа. Уз куће су се налазиле цилиндричне или коничне јаме, које су вероватно служиле за складиштење хране. Грнчарија са подница кућа и из јама указује на доминацију керамичких форми и орнамената пореклом са севера. Од типова посуда најзаступљеније су зделе увученог фасетираног или канелованог обода, затим амфоре оштрије профилације између врата и трбуха који је обично украшен хоризонталним или косим канелурама, као и амфоре широко разгранутог канелованог обода. Таква керамика се у басену Велике Мораве одређује у фази Ib-Ic поморавске групе, а у доњем току Јужне Мораве у хоризонт канеловане керамике, односно старију фазу раног гвозденог доба. Обе културне манифестације датују се у период На А2-В1, према средњоевропској периодизацији, или XI-X век п. н. е.

⁶ Реч је о локалитетима Ковачке њиве и Чукар у Павловцу, Градиште и Црквиште у Давидовцу и Меаниште у Ранутовцу. Публиковање резултата ових истраживања је у припреми, а ово је први чланак који се тиче налазишта из раног гвозденог доба откривених приликом заштитних истраживања на траси ауто-пута Е 75.

Сл. 7. Локалитети раног гвозденог доба јужно од Грделичке клисура на којима доминира канелована керамика (1. Црквиште, Давидовац 2. Пиљаковац, Кржинце 3. Имање С. Николић, Репинце 4. Градски стадион, Сурдулица 5. Кашин, Паневље 6. Меаниште, Ранутовац 7. Градиште, Давидовац 8. Чесма, Турија 9. Ресуља, Лучане)

Fig. 7. Early Iron Age sites south of the Grdelica Gorge (1. Crkvište, Davidovac 2. Piljkovac, Kržince 3. Imanje S. Nikolića, Repince 4. Gradski stadion, Surdulica 5. Kašin, Panevlje 6. Meanište, Ranutovac 7. Gradište, Davidovac 8. Česma, Turija 9. Resulje, Lučane)

Неки облици керамике, као што су зделе са правоугаоним широким украшеним ребрима испод обода, пехари косо засеченог отвора, као и мотиви на керамици са Црквишта у виду низова правоугаоних отисака или косих зареза изведених радлом, затим низова косих убода или урезаних висећих троуглова указују и на елементе карактеристичне за млађу фазу раног гвозденог доба и за старије гвоздено доба на територији југоисточне Србије, североисточне Македоније и Косова, који се опредељују у период На В2-С. Доминација канеловане керамике у односу на ону жигосану, као и недостатак млађих елемената, попут тремоло линије или повезани S-мотиви опредељују ово насеље у период На А2-В2, односно XI–IX век п. н. е.

Објављивањем резултата истраживања осталих налазишта из истог периода са трасе ауто-пута Е75 употпуниће се наша сазнања о животу у горњем делу басена Јужне Мораве у рано гвоздено доба, када је ова територија била много гушће насељена него што се то донедавно сматрало.

БИБЛИОГРАФИЈА

Булатовић, Александар. 2007. *Врање – културна стратиграфија праисторијских локалитета у Врањској регији*. Београд, Археолошки институт; Врање, Народни музеј.

Bulatović, Aleksandar. 2009. Transitional period from The Bronze to the Iron Age in the South Morave basin. *Старинар н.с.* LVII/2007: 57–82.

Bulatović, Aleksandar, and Aleksandar Aleksić. 2008. Prehistoric Pottery from the monastery of Presveta Bogorodica courtyard in Palja by Surdulica. *Archaeologia Bulgarica XII*: 3/2008, 1–13.

Булатовић, Александар, и Смиља Јовић. 2010. *Лесковац – културна стратиграфија праисторијских локалитета у Лесковачкој регији*. Београд, Археолошки институт; Лесковац, Народни музеј.

Bulatović, Aleksandar, and Aleksandar Kapuran. 2007. The Early Iron Age Hill Fort At Gradina Site Near Preševo In South Serbia, *Archaeologica Bulgarica*, XI: 3/2007, 1–24.

Булатовић, Александар., Томовић, Миодраг и Александар Капуран. 2005. Резултати заштитног сондажног ископавања на локалитету Буњиште у Жујинцу код Прешева, *Археолошка истраживања Е 75* 1/2004, ур. Марин Брмболић, 397–438. Београд, Републички завод за заштиту споменика културе.

Vasić, Rastko. 1997. Lapotince–Vlaštice, U *Arheološki leksikon*, ур. Dragoslav Sreјović, 567. Београд, Savremena administracija.

Васић, Растко. 1997а. Бријачи из бронзаног доба у Србији, У *Уздарје Драгославу Срејовићу*, ур. Мирослав Лазић, 273–278. Београд, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Универзитет у Београду.

Гарашанин, Милутин. 1988. Настанак и порекло Илира, У *Илири и Албанци*, ур. Милутин Гарашанин, 9–80. Београд, Српска академија наука и уметности.

Гарашанин, Милутин, и Драга Гарашанин. 1965. Из археологије врањске области, *Врањски гласник* 1:1–18.

Georgiev, Zoran. 1989. *Keramika gvođenog doba u skopsko-kumanovskom i ovčepoljsko - bregalničkom regionu*, Magistarski rad. Univerzitet u Beogradu.

Georgievski, Dejan. 2012. Cultural stratigraphy of the site "Gradište" near Pelince, R. of Macedonia. *Гласник САД* 28:7–30.

Ђурић, Наталија. 1970. Gradina kod Belačevca, *Glasnik Muzeja Kosova* X: 281–303.

Јовановић, Милан. 1966. Археолошка истраживања у 1965. години, *Врањски гласник* 2: 313–327.

Лазић, Мирослав. 2005. Праисторијско насеље у Пиљаковцу код Владичиног

Хана, *Археолошка истраживања Е 75 1/2004*, ур. Марин Брмболић, 131–173. Београд, Републички завод за заштиту споменика културе.

Medović, Predrag. 1978. *Naselja starijeg гвозденог доба у југословенском Подунављу*. Београд, Покрајински завод за заштиту споменика културе САР Војводине и Savez археолошких друштва Југославије.

Медовић, Предраг. 1987. Налаз гвоздене крстасте секире у насељу „Градина на Босуту“ и почетак употребе гвожђа на простору босутске групе. *Рад војвођанских музеја* 30: 93-96.

Медовић, Предраг. 1994. Генеза култура старијег гвозденог доба у југословенском Подунављу. У *Културе гвозденог доба у југословенском Подунављу*, ур. Никола Тасић, 45–49. Београд, Балканолошки институт САНУ и Градски музеј, Сомбор.

Medović, Predrag и Ildiko Medović. 2011. *Gradina na Bosutu, Naselje starijeg гвозденог доба*. Нови сад, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Platoneum d.o.o.

Михайлов, Филип. 2006. Нови данни за ранножелезната епоха в местността Кракра, Перник (според археолошките разкопки от 2003 г.). *Известия на исторически музей Кюстендил XII*: 21–34.

Папазовска-Санев, Александра. 2009. *Керамика од железното време по долината на Вардар (од XI до VI век пред Христа)*. Магистарски рад. Универзитет Св. Кирил и Методије у Скопју.

Petrescu-Dumbovita, Mircea. 1977. *Depozitele de bronzuri din România*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Петровић, Бисенија. 2010. *Асфалтна база у Земуну*. Београд, Музеј града Београда.

Рашајски, Растко. 1975. Остава Гај – Излаз код Ковина. У *Праисторијске оставе у Србији и Војводини 1*, Археолошка грађа Србије, серија 1 – праисторија књ. 1, ур. Милутин Гарашанин и Никола Тасић, 52–60. Београд, Српска академија наука и уметности, Одељење историјских наука.

Srejović, Dragoslav. 1973. Karagač and the Problem of the Ethnogenesis of the Dardanians. *Balkanica IV*: 39–82.

Станковски, Јовица. 2008. Тумулот I од тумуларната некропола кај селото Стрновац, општина Старо Нагоричане. *Macedoniae acta archaeologica* 18: 135-152.

Стојић, Милорад. 2001. Брњичка културна група у басену Јужне Мораве, *Лесковачки зборник XLI*: 15–94.

Стојић, Милорад. 2004 *Пањевачки рит*. Београд, Археолошки институт.

Стојић, Милорад. 2011. Однос средњег Подунавља и басена Јужне Мораве у гвоздено доба I (приближно 1350–1100. године пре н.е.) на основу металних налаза са локалитета Хисар у Лесковцу. *Лесковачки зборник LI*: 9–30.

Тасић, Никола. 1975. Бронзана остава из Јакова – Економија Сава. У *Праисторијске оставе у Србији и Војводини* 1, Археолошка грађа Србије, серија 1 - праисторија књ. 1, ур. Милутин Гарашанин и Никола Тасић, 27–34. Београд, Српска академија наука и уметности, Одељење историјских наука.

Тасић, Никола. 1998. Гвоздено доба. У *Археолошко благо Косова и Метохије*, ур. Никола Тасић, 148–225. Београд, Српска академија наука и уметности и Музеј у Приштини.

Тодоровић, Јован. 1975. Бронзана остава из Војилова – Пожаревац. У *Праисторијске оставе у Србији и Војводини* 1, Археолошка грађа Србије, серија 1 – праисторија књ. 1, ур. Милутин Гарашанин и Никола Тасић, 75–78. Београд, Српска академија наука и уметности, Одељење историјских наука.

Томовић, Миодраг, и Слободан Фидановски. 2005. Локалитети угрожени изградњом аутопута Е-75 на деоници Ниш – БЈР Македонија, *Археолошка истраживања Е 75* 1/2004, ур. Марин Брмболић, 11–47. Београд, Републички завод за заштиту споменика културе.

Hochstetter, Alix. 1984. *Kastanas, die Handgemachte Keramik*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa Band. 3. Berlin, Verlag Volker Spiess.

Wesse, Anke. 1990. *Die Ärmchenbeile der Alten Welt*. Bonn, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologi

Aleksandar Bulatović, Aleksandar Kapuran

Institute of Archaeology, Belgrade

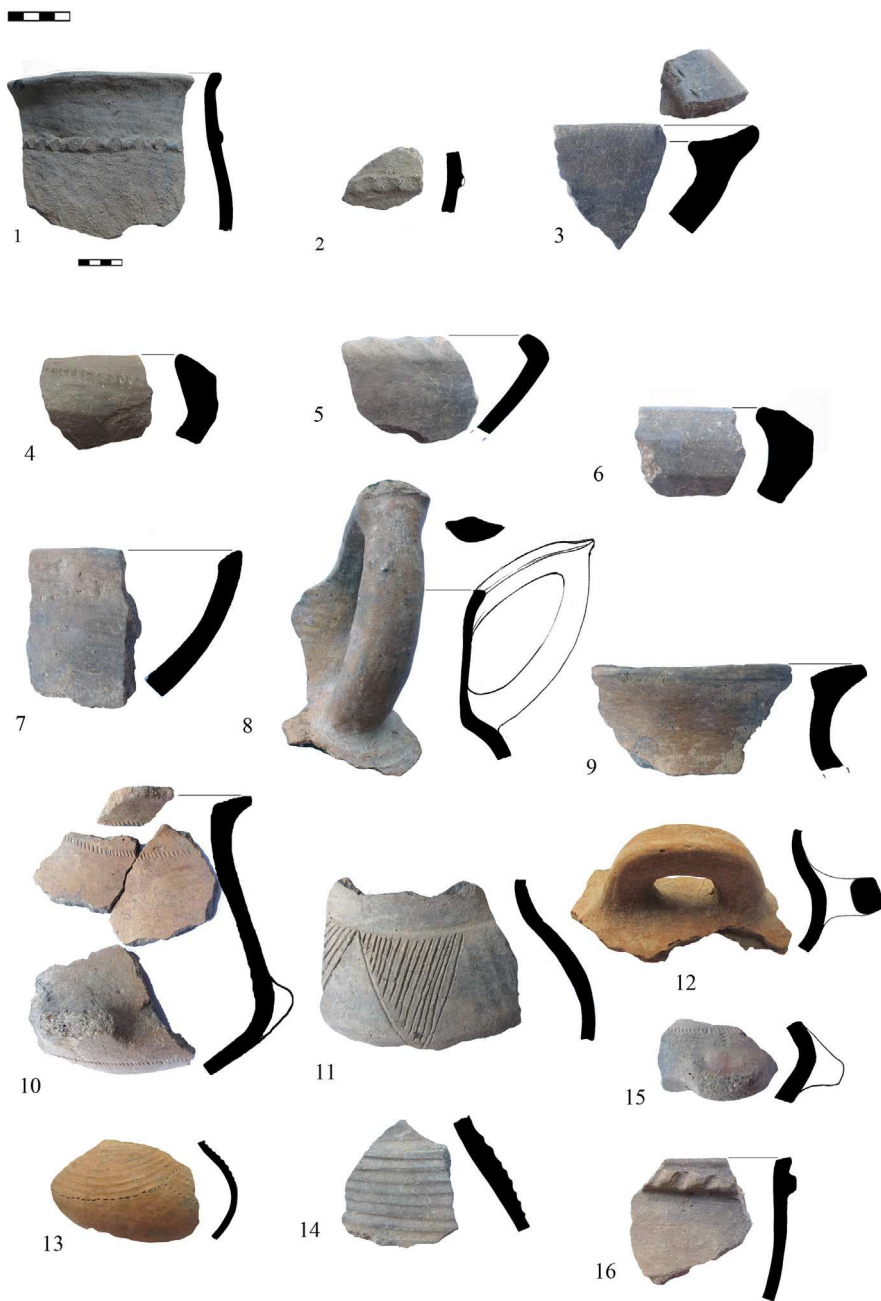
EARLY IRON AGE SETTLEMENT AT SITE OF CRKVIŠTE NEAR VRANJE

Crkvište site in Davidovac is placed on alluvial terrace of Južna Morava river and represents one of many similar sites of that period along Južna Morava river valley, on the territory between Bujanovac and Grdelička gorge (fig.1, 7).

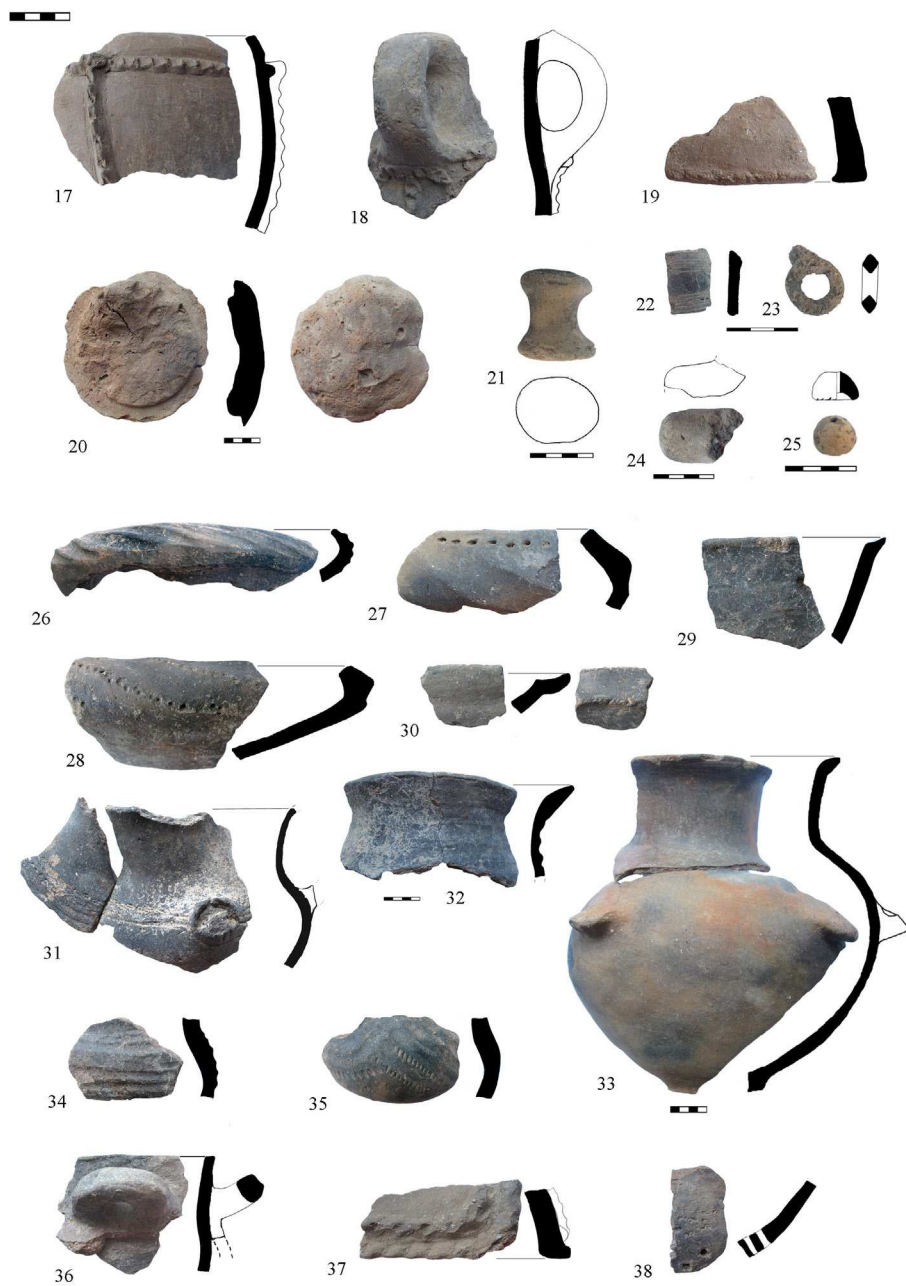
Stratigraphy and dwellings from the excavated part of Crkvište (fig.2) have shown the eastern periphery of settlement, where rectangular aboveground dwellings with floors and daub walls were built (fig 3, 4). Along the houses were cylindrical or conical pits, probably used for food storage (fig. 3, 5, 6). Pottery from house floors and pits shows that shapes and ornaments of northern origins are dominant. Most frequent type of vessels are bowls with inverted, faceted or channelled rim, then amphorae with sharp profile between neck and belly, usually decorated with horizontal or oblique channels, and amphorae with extraverted and channelled rim, (Pl. I. 6, 14, II/26, 34, III/49, 55-56, 60-61, 63-64). Pottery of this type from Velika Morava basin belongs to Ib-c phases of Pomoravska group, and those from Južna Morava river valley are put in channelled pottery horizon, or the older phase of Early Iron Age. Both of these cultural manifestations have been dated to Ha A2-B1 period, according to middle European periodization, or, XI-X centuries BC.

Some pottery shapes, such are bowls with rectangular shaped ribbons applied below rim, beakers with mouth obliquely cut, as well as motifs on pottery from Crkvište in form of series of rectangular imprints or oblique incisions done with a serrated wheel, and series of oblique stings or incised hanging triangles (Pl. I/ 3-5, 8, 10-12, 13, 15, III/ 27, 31, 35, III/44, 57), and have elements characteristic for later phase of Earlier and for Early Iron Age on the territory of south-eastern Serbia, north-eastern Macedonia and Kosovo, which are dated to Ha B2-C period. Prevalence of channelled pottery comparing to stamped, as well as absence of younger elements, such are tremolo lines or linked S motifs, put this settlement into Ha A2-B2 period, or XI-IX centuries BC.

When the results from excavation of other sites of a same period, from same part of E75 highway route are published, our knowledge about life in the upper part of Južna Morava basin during the Early Iron Age, in course of which this territory was much more intensively settled than previously thought, will be engirded.

Т. I Керамика, 1-2 објект 1 (јама), 3-16 објект 2 (јама)
 Pl. I Pottery, 1-2 Feature 1 (pit), 3-16 Feature 2 (pit)

Т. II Керамика, 17-25 објект 2 (јама), 26-38 објект 3 (јама)
 Pl. II Pottery, 39-43 Feature 2 (pit), 26-38 Feature 3 (pit)

Т. III Керамика, 39-43 објекат 3 (јама), 44-48 објекат 4 (кућа), 49-51 објекат 5 (јама), 52-56 објекат 6 (кућа), 57-62 објекат 7 (јама), 63-64, објекат 8 (јама)

Pl. III Pottery, 39-43 Feature 3 (pit), 44-48 Feature 4 (house), 49-51 Feature 5 (pit), 52-56 Feature 6 (house), 57-62 Feature 7 (pit), 63-64 Feature 8 (pit)